

KÖDÖBÖCZ GÁBOR

1. EGYETEMI ÉVEK A KILENCEK VONZÁSÁBAN

Kiss Benedek életében 1961 nemcsak az érettségi és a felnőtté válás miatt volt nevezetes esztendő, hanem azért is, mert Budapestre kerülvén igencsak nagyot fordult vele a világ. Eredetileg újságírónak készült, de ez meghiúsult, így az ELTE magyar–filozófia szakára adta be jelentkezését. Noha a felvételi vizsgán filozófiából jelest kapott, végül is előfelvételiként magyar–népművelés szakra nyert felvételt. Miután a Kőbányai Könnyűfémműben kiváló szakik körében belekóstolt a munkáséletbe, 1962-ben kezdte el egyetemi tanulmányait. Évfolyamtársai között, különösen az Eötvös és a Ráday Kollégiumban sok jó barátra és remek közösségre talált. Mindannyian az '56 utáni nemzedékhez tartoztak, és zömmel faluról származván nemcsak élményeik, hanem gondolataik is hasonlóak voltak. Szociális, társadalmi, politikai érdeklődésük, eszményeik és indíttatásuk által egészen mást képviseltek, mint például az előttük járó s a hatalom által dédelgetett túztáncosok. Minthogy többen komolyan foglalkoztak az írással, hamarosan a Koczkás Sándor vezette alkotókörben találták magukat, ahol kritikusan, sőt nemegyszer kíméletlen őszinteséggel vitatták meg egymás írásait. Ebből a spontánnak tűnő, ám nagyon is tudatos társulásból jött létre az a nemzedéki szerveződés, amit Kilencek néven ismerünk.

A Kilencek költőcsoport tagjai (Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre, Utassy József) szuverén módon, szigorú kritériumok szerint és konszenzussal rostálták egybe a közös fellépést deklaráló *Elérhetetlen föld* című antológiát, ami hosszas huzavona után jelent meg 1969 karácsonyán. A kötetet Angyal János szerkesztette, s Nagy László írt hozzá előszót. Ebből idézek néhány fontos gondolatot: „amiben mindnyájan megegyeznek, a következő: hűek a magyar költészethez, a folyamatosságot folytatni akarják. Kötődnek az empirikus igazságokhoz jobban, mint az előttük járó néhány nemzedék általában. Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül. (...) Komoly ügyekről komolyan szólnak. Etikus költők, felelősségvállalók. (...) De antológiájuk kiadására nehezen akadt vállalkozó. Sejteti ez a tény is, hogy kibontakozásuk nem lesz idilli. (...) A vershez sokféle erő kell. Én a jövőre nézve is: hiszek az ő erejükben.”¹ Nagy László Kilencekről adott látletele, jövőjükre vonatkozó prófécijája – az eltelt évtizedek tükrében is – pontos és cáfolhatatlan.

¹ Nagy László: Előszó. In: *Elérhetetlen föld. A Kilencek költői* (hasonmás kiadás). Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2009: 3-4.

Vasy Géza alapvető fontosságú könyvében (*A Kilencek. Az Elérhetetlen föld alkotói*) poétikai és líratörténeti szempontból is valódi rangja szerint értékeli a Kilencek helyét és szerepét. A monográfus egyebek mellett a következőket írja: „Az élő magyar költészetnek majd minden tendenciája megmutatkozott a Kilenceknél is, gazdagon sokszínűvé varázsolva a csoportot. Találunk itt tárgyias lírát és látomásosat, objektívet és alanyit, klasszicizálót és avantgárdot, tragikust és ironikust, elégikust és groteszket, érzelmi-indulatit és elemző-gondolatit, játékosat és komorot, dalolót és »prózáit« – s folytathatnánk tovább a markánsan eltérő jellemző jegyek felsorolását.”² Ezzel sok tekintetben rokon gondolatot fogalmaz meg Vasy Géza könyvét értékelő recenziójában Jánosi Zoltán: „Poétikai módszereiben, eljárásaiban az Elérhetetlen föld a sokféleség egymás mellett élő szabadságát, vagyis egy plurális művészetfelfogás szabad értékrendjét helyezi a kor merev ideologikumú művészeti irányításának a tükre elé.”³ A *Kilencek* című monográfia egyik tanulmányában Vasy Géza egyetértőleg hivatkozik Petőcz Andrásnak a *Palócföld* 1982/5-ös számában megjelent és akkor igencsak bátornak számító gondolatára: „Nyugodtan mondhatjuk, hogy a magyar irodalmi többsíkúság, a modern magyar irodalom kibontakozása valahol ennél az eseménynél, a Kilencek, az *Elérhetetlen föld* megjelenésével kezdődött.”⁴ A Kilencek recepciótörténetét áttekintve messzemenőig egyet kell értenünk Vasy Géza lényeglátóan pontos értékelésével, miszerint „keves hasonló színvonalú, a magyar költészet alakulásába is beleszóló gyűjtemény jelent meg valaha is.”⁵ A Kolozsváron élő Király László az *Elérhetetlen föld* negyvenedik évfordulójára írott levelében ez olvasható: „Ez a könyv annyi esztendő múltán is erős, bármennyi forgószél is támadt és döglött porba azóta az irodalomban (is). Erős, mert hiteles. Igaz és bátor. És hogy valóban derűvel fejezzem be – hát még ha én sem maradtam volna ki belőle!”⁶

A Kilencek költőcsoport nemzedéki alapon történő megszervezése nem minden előzmény nélkül való, hiszen már százhusz évvel korábban is találni példát hasonló célú írói társulásra. Az előképet és mintát kétségkívül az 1846 márciusában létrejött Tízek Társasága jelenti, melynek olyan prominens képviselői voltak, mint például Petőfi Sándor, Jókai Mór, Tompa Mihály, Lisznyai Damó Kálmán, Bérczy Károly és Kerényi Frigyes. A felsoroltak ugyanúgy a húszas éveik elején járó fiatalemberek voltak, mint az ELTE bölcsészkarán egymásra találó – a hatalom által „Oláh és bandája”-ként emlegetett – hallgatók. A motiváció és célkitűzés terén is érdekes egyezések vannak. A Tízek Társasága megalakulására emlékező Jókai *Életemből* című 1898-as munkájában így fogalmaz: „Ekkor egy eszme villant meg Petőfi agyában: írói társulási terv. Minek minekünk mindig másoktól függünk? Egyesüljünk egy célra mind, s adjunk ki magunk egy közlőnyt. És azután kötelezzük magunkat egy évig nem írni sehová, mint egyedül saját közlőnyünkbe.”⁷ A Kilencek esetében – a nagy nehézségek árán kiadott antológia és a néhány számot megért *Tiszta szívvel* című periodika mellett – a „saját” közlőny a Szabolcs-Szatmár megyei Vaján, a Molnár Mátyás vezette Valyi Ádám Vármúzeumban kiadott *Kísérlet* című folyóirat lehetett volna a hetvenes évek elején, ha a könyörtelen hatalom le nem csapott volna rá rögtön az első szám kinyomtatásakor.

A Kádár-rezsim – Nagy Gáspár metaforáival élve – a „júdásfa” és a „maszkabál” évadja volt, ami hazugságra, árulásra, erőszakra és képmutatásra épült. Ebben a közegben a nemzeti progresszió és a magyar szabadság iránt elkötelezett erőknél nemhogy babér nem termett, de mozgástér is alig-alig kínálkozott. A '48 és '56 eszményeihez hű Kilencek költőcsoportnak is ez a gúzsba kötöttség jutott osztályrészül. Nem véletlenül mondja Kiss Benedek, hogy „nemzedékem alapélménye a magába fúló, reménytelen meditáció.”⁸ Egy 1977-es interjúban

² Vasy Géza: *A Kilencek. Az Elérhetetlen föld alkotói*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002: 8.

³ Jánosi Zoltán: A szétbotozott nemzedék. In: J.Z.: *„Kő alatti fény”*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2005: 260.

⁴ Vasy Géza: *i.m.* 34.

⁵ Vasy Géza *Uo.* 17.

⁶ Király László: Mi lett volna... Levélféle a Kilenceknek. *Magyar Napló*, 2009. december: 40.

⁷ Jókai Mór: *Életemből I-II.* Révai Könyvkiadó, Budapest, 1898: 685.

⁸ *Költők egymás közt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969:

pedig ezt mondja: „éppen a cselekvés volt az, ami permanensen maradt ki az életünkből.”⁹ Az adott körülmények között, vagyis a túrt, tiltott, támogatott kézi vezérléses rendszerében ahhoz is kivételes elszántságra és különleges kurázsira volt szükség, hogy egy nemzedéki alapon szerveződött csoport – a hatalom bábáskodását és basáskodását megkerülve – közös antológiát jelentessen meg. Az *Elérhetetlen földre* emlékező Péntek Imre szavaiból még évtizedek múltán is a beteljesületlenség fájdalma, a meg nem valósultság keserűsége érződik: „Mi voltunk az első iskolapadból indult reformnemzedék, amely már kinőtt a dogmatizmus árnyékából, azaz lettünk volna, ha le nem nyesik a szárnyainkat, be nem verik a pofánkat.”¹⁰ Ez a szépítgetés nélküli, szókimondó megfogalmazás valamelyest arra is magyarázattal szolgál, hogy a Kilencek miért lett „meg nem valósult”, a hatalom által „szétbotozott” nemzedék. Éppenséggel a mindvégig konokul vállalt nemzeti elkötelezettség és törhetetlen belső tartásból fakadó értéktudatos cselekvés miatt, ami Utassy József epigrammatikus tömörségű látletében (*Kilencek*) ölt testet: „Különcök/ a/ Kilencek?! Hűek,/ mint a kivert eb!” Az értékvgyázó magatartás a tisztességgel végzett munka oltalmazó derűjével egészül ki Konczek József *Csoportkép* című versében: „Kilenc csikót befogtunk,/ kilenc gebét kifogtunk,/ nyihogtunk vagy nyafogtunk,/ pisszeltünk vagy passzoltunk.// Mi a Kilencek voltunk./ És nem vacak vicc voltunk.” Kiss Benedek ide kívánczó verse is a fénybe s öröklétbe emelő közös erőfeszítés apoteózisát adja: „Ha megöregszik az ember,/ szemérmes és csak a/ szükségest vallja./ János, mi hajdan a Ménesi úton/ a világot szólítottuk/ viadalra.// Igazságunk volt s bátorságunk,/ s így kellett történnie./ Az embernek néha/ fel kell tudni magában/ Istent/ a porból/ emelnie.” (*Hajdan, a Ménesi úton – Oláh Jánosnak a 65-dikre*). Magam is úgy gondolom, hogy az emberiség nem túl nagy számú szabadcsapatából való Kilencek legendás föllépésüktől fogva egyazon cél érdekében, az elhívás útján járók hitével teszik a dolgukat – együtt és külön-külön is. (A modern népiség és újrealizmus útján járó Kilencek mindmáig több mint százötven önálló verses és prózakötetet jelentettek meg. A fordításokkal ez a szám még tovább nő.) Az írástudói felelősség, az „élére állított vers” méltósága és messze ható ereje Kiss Benedek számvetésében is pontosan érzékelhető: „Az irodalompolitika, a hatalom bármennyire prüszkolt is, megjelent az *Elérhetetlen föld*, amit már a közönség nagyon várt. Meggyőződésem, hogy a mi önszerveződő kalózkációnk nélkül nem lett volna sem *Első ének*, sem *Költők egymás közt*, s talán még egyéb dolgok is másként alakulhattak volna.”¹¹

A Kilencek költőcsoport munkásságát valóban közelről és beavatottként ismerő, a közös antológiák és az egyes életművek megismertetéséért is messze legtöbbet tevő Vasy Géza ekként vonja meg az *Elérhetetlen föld* befogadás- és hatástörténeti mérlegét: „Egy külön irodalomszociológiai tanulmány tárgya lehetne, hogy miként reagáltak az olvasók ezrei az első antológiára. Mert nemcsak napok alatt elfogyott a teljes példányszám, hanem hatott is. Verseiket szavalni kezdték, megzenésítették őket, volt, amelyik a rendkívüli sikerre való tekintettel tilalmassá is vált, mint Utassy József híres *Zűg Március* című költeménye, amely szinte nemzedéki induló, himnusz lett, annyira hitelesen fejezte ki a nemzedék alapélményeit és célkitűzéseit. (...) Az 1970 utáni évek története már nemcsak a Kilencek, hanem kilenc magyar költő története is. Folyóirat nélkül, bármiféle igazi közös fórum nélkül is mindmáig őrzik azt a szövetséget, amely a pesti bölcsészkarai évek során formálódott, s amely kiállta az antológia megjelenése óta eltelt évtizedek próbáját.”¹² Bizonyíték erre az első antológia nyomán megjelent 1982-es, 1994-es és 2009-es antológia is. Mindez valószínűleg azért történhetett így, mert túl azon, hogy a költészetet mindannyian etikai fenoménnek tekintik, még az is rokonítja őket, hogy – Angyal János fordulatával élve – „szabadok akarnak lenni valamire, és nem valamitől”.¹³

⁹ *Kérdések és válaszok. Görömbel András interjúi.* Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994: 98.

¹⁰ Csontos János: *Együtt és külön.* Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1990: 57.

¹¹ Az idő balján. *Elérhetetlen föld* - negyven év. Napkút Kiadó, Budapest, 2009: 37.

¹² Vasy Géza i.m. 31.

¹³ Angyal János: *Az Elérhetetlen föld sora és fogadtatása.* *Magyar Napló*, 2009/12: 60.

Az *Elérhetetlen föld* fogadtatása kapcsán több kritikus (Szabolcsi Miklós, Görömbei András, Ilia Mihály, Pomogáts Béla, Czine Mihály, B. Varga [Szakolczay] Lajos) külön is kiemeli Kiss Benedeket, mint „legerősebb”, „legérettebb” és „legígéretesebb” tehetséget. Ismerve az antológia anyagát és az abban szereplő költők kvalitásait, ez fölöttébb nagy dicséretnek számít. Hasonlóképpen Kis Pintér Imre ultrahangokra is fogékony, művészi-emberi lényegyet megragadó alakrajza, ami bizony a költő számára is igen magasra tette a mércét: „Úgy hiszem – évjáratából – zsigereiben, ösztöneiben, érzékeiben Kiss Benedek hozta a legnagyobb lírai tehetséget, a leginkább ősit mindenestre: a varázsolni tudó nyelvi erőt, azt az eredendő költőiséget, ami az egész általa érzékelt világot, örömet vagy bánatot képes dallá, költészetté lobbantani. S hozta hozzá még a lélek nemességét és megvesztegethetetlenségét, az emberség töretlenül biztos gesztusait, a tiszta erkölcsöket.”¹⁴ Ezzel sok tekintetben egybecseng a néhány éve elhunyt pályatárs és jó barát, Utassy József okos szívvel és érzékeny elmével papírra vetett, már-már fokozhatatlannak tetsző elismerése: „Kiss Benedek olyan pontosan, olyan szemléletesen, olyan láttatóan tud fogalmazni, s akkora beleérező-képességgel és természetességgel, mint a népdalok Ismeretlen Szerzői. (...) Napnál világosabb tehetségére rámutatott Kormos István, Nagy László és Juhász Ferenc! (...) Kiss Benedeknél benső

tartásra, férfiaságra, sziklaszilárd jellemre, gyémánt gerincre: Dózsa György a példa.”¹⁵

A Kilencek antológiájában tizennyolc opusszal szereplő Kiss Benedek a sokra hivatottság jegyeit leginkább magukon viselő, remekbe szabott verseivel (*Cavatina*; *Kettőző madrigál*; *Dobog az eső*; *Békarikató*; *Őszök lármája, békéje*; *Örök Betlehem*; *Véragancs-szarvas*; *Hivogató*) feltétlenül megérdemli a körültekintő és tárgyyszeretettől motivált dicséretet. Mindenképpen rászolgál akár a szuperlatívuszokban való elismerésre is. A felsorolt versek közül a folklór inspirációjú, Weöres Sándor zenei fogantatású, iparművészeti remekeivel rokonítható *Kettőző madrigál* a dalszerű partitúrán belül a balladás, mágikus élmény- és érzékenységformákra nyitott, az archaikumra és szakralitásra figyelő költő arcélét villantja föl. A magasságszférákat és mélységperspektívákat plasztikus poézissal bejáró lírai alany olyan titokteljes misztériumba vonja be az olvasót, amely a színről színre látás, a létmegértés, a sorsvállalás és a hazatalálás esélyét kínálja. Ha elegendő bátorságot érzünk magunkban, akkor az orfikus beállítottságú, tündérkedő poéta nyomán mi is elindulhatunk azon az ősi fényekkel hívogató, éltető forrásokhoz vezető úton, ahol a szavak a szakadékok, s a tündöklő gondolatok a hidak.

Kiss Benedeket a Kilencek közül egyedülként az a megtiszteltetés érte, hogy 1969-ben egy másik reprezentatív válogatásban is helyet kaptak a művei. A tízezer példányban napvilágot látott *Költők egymás közt* című, tizenöt pályakezdőt bemutató antológiában huszonhárom verssel szerepelhetett, többek között Beney Zsuzsa, Kiss Anna, Oravec Imre, Petri György, Szepesi Attila és Takács Zsuzsa társaságában. Talán a Szépirodalmi Könyvkiadó gesztusánál is nagyobb ajándék volt számára az, hogy verseiről az akkor már Kossuth-díjas Juhász Ferenc írt szeretetteljes elmélyültséget tükröző, hamisítatlan költői kontemplációba hajló méltatást. A *Néhány szó Kiss Benedekről* című írás fontosabb megállapításait idézem: „Kiss Benedek költészete másfajta fából van kifaragva, valami jóillatú tiszta rózsafából, jószagú rózsás anyagból, kemény-erezésű, rózsapórusú tiszta fából. (...) Nemcsak szememmel látom, de érzékszerveimmel is érzem és fülemmel is hallom, hogy a költészet tavaszi kedve nyargal zöld lovon Kiss Benedek verseiben. (...) Mert Kiss Benedek indulatos, dacos, toporzékoló, jókedvre-vágyó, bársonycsikó-kedvű, tavaszra-vágyó, tavasz-sejtelmű költő. (...) Képei, vers-lényei, vers-létezői pontosak, színesek, eredendő színükben és alakjaikban jelentkeznek, szinte szagolhatók és tapinthatók, mint a természet létezői.”¹⁶

¹⁴ Kis Pintér Imre: Szubjektív jegyzetek költőkről. In: *Helyzetjelentés*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979: 258.

¹⁵ Utassy József: Kiss Benedek: Szemem parazsa mellett. In: Utassy József-életrajz. Magyar Napló - Pannon Tükör Könyvek, Budapest, 2013: 36.

¹⁶ Juhász Ferenc: Néhány szó Kiss Benedekről. In: *Költők egymás közt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969: 177-178.

Mélyégesen rokon szellemiségben fogant, és az előző jellemzés ikerdarabjaként olvasható Tornai József a nyelvi erő, a kifejezés és a nemzeti létezés titkait fürkésző, súlyos szavú reflexiója: „Mert azok fognak győzni igazán, akik tovább lépnek, kiszakítják magukat a legerősebb igézetekből is. És miért ne tartozna a következő győztesek közé Kiss Benedek is, akiben a föld, a mi földünk szólal meg; olyan közlelő, hogy halljuk a sárnak és homoknak, az állatoknak és a növényeknek a legkisebb moccanását is, a sejtek növekedését, a békák, lepkék kipárolgását. Kiss Benedek kiterjeszti a magyar vers érzékelő képességét olyan tájakra is, olyan természeti érzelmi jelenségek világára is, ahova még nem hatoltak el szavaink. Abba a tájba nőnek a gyökerei, amelyet a sajátom után én is a legjobban ismerek: a kiskunságiba. Megkapaszkodik ebben a kis mindenségben, lélegzik, anyagcserét végez vele, mint az anya szerveiben a gyerek, csak így írhat le ilyen versszakokat: »Billeg aranyló vadkácsamítosz, / halzsíromancát/ töri a tónak./ Pipiskedik felé a sás,/ buzogányfejek köré hajolnak.« Csakhogy nem azt jelenti ez a ragaszkodás ehhez a földi mítoszhoz, mintha Kiss Benedek itt is akarna ragadni; nem: ez a költő csupa türelmetlenség, kielégíthetetlen létszomjúság, aki tudja, hogy: »én az vagyok csak, mi ezután jön«. (...) Irodalmunk abba az állapotba jutott, amikor elodázhatatlan föladat a népi műveltség és magaskultúra elválaszthatatlan egységének megteremtése: magyar létezésnek és gondolkodásnak összeegyeztetése. Kiss Benedeknek megvan ehhez a költői programja.”¹⁷

Tornai József lényegre tapintóan okos gondolatai voltaképpen azt is sugallják, hogy Kiss Benedeknek költőként egyetlen feladata van: konok hűséggel és művészi szabadsággal képviselni azt a tradicionális értékvilágot, amely őt feldajkálta, és a hagyomány megtartó erejével útjára bocsátotta. Ismerve a költőt, bizonyosak lehetünk abban, hogy az a hajdani (kozmoszrendnek és archaikus léttörvényeknek ösztönösen engedelmessé) kisfiú ma is él. A *Magyar Napló* 2013. márciusi számának címlapjáról figyelmes szemmel, illúziótlanul tiszta tekintettel néz ránk a hetvenéves Kiss Benedek. A szemek tükrén fölfénylő végtelenben ott rejtőzködik a valamikori gyermekember is, aki egykoron – játszótársaihoz hasonlóan – a rendíthetetlen bizonyosságok kétely nélküli hitével kiáltotta világgá a földi dimenziók között eligazító és biztonságot jelentő evidenciát: „Előttem van észak, hátam mögött dél, balra a Nap nyugszik, jobbra pedig kél.” A felnőtt költőben tovább élő gyermek gáncstalan tisztaságot, ősi romlanságot sugárzó jelenléte nélkül a fájó hiányokról és csonkaságokról lamentáló, s eközben szüntelenül létteljességre áhító költészet talán sohasem született volna meg. A jelenlét- és emlékezetvesztés korában, a hagyománytörés és önfelejtés évadján csak remélni lehet, hogy mi, olvasók is meghitt, beszélő viszonyban vagyunk gyermekkori önmagunkkal.

Az örök klasszikusok (Petőfi, Ady, József Attila) után Kiss Benedek eltalált a kortárs mesterekhez is. Először Juhász Ferenc, majd Nagy László lett a bibliája. A kettejük nevével fémjelzett népi szürrealizmus ez idő szerint szinte minden mást elhomályosítva ragyogott a magyar líra csillagtérképén. A fényes szellők '45 utáni líránkat megújító ikercsillagai mindmáig megkerülhetetlenek, ám a hatvanas, hetvenes években egészen különleges varázsuk, mai mércével szinte felfoghatatlan tekintélyük, már-már mítoszi holdudvaruk volt. És boldognak tudhatta magát a pályakezdő költő, ha közelükben lehetett, esetleg még szót is válthatott velük. Kiss Benedeknek negyedéves egyetemistaként megadatott a szerencse, hogy egy Czi-ne Mihály-szemináriumon bemutathatta Nagy László *Himnusz minden időben* című, frissen megjelent kötetét. Ráadásul – nem akármilyen megtiszteltetés – mindezt a költő jelenlétében. A vonzalom olyannyira elmélyült, hogy szakdolgozatát *Nagy László képvisége és dalszerúsége* címmel írta. A diplomamunkában azt próbálta nyomon követni, hogy a kezdeti Nagy László dalszerúsége hogyan vált át a késői, tragikus érületű dalokká. A Nagy László költői személyisége és líravilága felől érkező elementáris hatás vélhetően a hatvanas évek derekától már erőteljesen bontakozó saját világlátással és minőségeszménnyel hozható kapcsolatba.

A huszadik századi Sárkányölő Szent Györgyként vitézkedő poeta sacer és költő-demiurgosz világában domináns módon van jelen a lírai személyiség integritása és a létteljesség igéze-

¹⁷ Tornai József: Kiss Benedekről. *Forrás*, 1971/4: 25.

te, ami a pályakezdő Kiss Benedeknél is hangsúlyos elem. A 'similis simile gaudet' – a hasonló a hasonlót szereti – elve is magyarázhatja a Nagy Lászlóról adott vallomás apológiába hajló jellegét: „Nála az a markáns arcél nyugózott le, ami képeinek és ritmusainak trópusi fényét is túlragyogta, az a férfias lírai magatartás, ami folytonosan véráldozatra kész az egy-igaz versért, s erkölcsi ereje, tevékeny akarata folytán végül balsorsa fölött is, deres majálisok fölött is derűs hatalmat nyer.”¹⁸ Kiss Benedek nemcsak költőként, hanem emberként is sokat köszönhet Nagy Lászlónak. Az ő biztatására fordult a bolgár irodalom felé, sőt a bulgáriai fordítói ösztöndíjat is az ő segítségével kapta. *Gazdátlan évszak* című első kötete – megint csak Nagy László ajánlására – a Móra Kiadó Kozmosz Könyvek sorozatának első darabjaként, Kormos István szerkesztésében jelenhetett meg 1970-ben. Nagy László halálakor megrendítő lírai nekrológban búcsúzik mesterként tisztelt és barátként szeretett pártfogójától: „Ez a te arcod, a föld arca, életünk gyászkeretezett arca -/ érzem már: ez lesz az arcom, szarkofág beírt fedő-lapja:/ ÍME HALÁLLAL TÖLTEKEZETT/ BALZSAM VÉDI ÖT A ZSIVAJBAN/ MEG-SIMOGATJA AZ EGET/ A LEGTISZTÁBB MAGASBAN.” (*Ez lesz az arcom – Nagy Lászlónak*).

Kiss Benedek nevét már az antológiát megelőzően is ismerhették az olvasók, hiszen a hatvanas évek derekától viszonylag rendszeresen publikált az *Új Írás*, az *Alföld*, a *Kortárs*, az *Élet és Irodalom*, a *Tiszatáj* és a *Napjaink* című folyóiratokban. Az új nemzedék tagjai ekkortájt már nemcsak kopogtattak, hanem egyre inkább dörömböltek a szerkesztőségek ajtaján. Költőnk máig rossz emlékeket idéző története a *Kortárs* akkori versrovatvezetőjéhez, az ELTE irodalom tanszékén is tanító Török Endréhez fűződik. Amikor a sajnálatos eset történt, az ifjú költőnek már legalább kéttucatnyi verse ott lapult a szerkesztő fiókjában. A versrovatvezető úgy döntött, hogy közülük csak egyetlenegyét fog közölni, s ezt tudtára is adta a nyakára járó és érthetően egyre türelmetlenebb poétának. A jelenetet érdemes pontosan földéznii: „Közölöm egy versét, Benedek – mondta Török Endre kenetteljesen. A kisördög föl-ágaskodott bennem, s azt mondtam neki: Nem egyet, hármat, tanár úr! – Nehéz elmondanom azt a föl-háborodást, ami ezután következett. Elém lökte ott lévő 20-25 versemet, s ordítva kidobott.”¹⁹

Az egyetemi költőtársak közül Kiss Benedek elsősorban Utassy Józseffel, Győri Lászlóval és Péntek Imrével volt szoros kapcsolatban, övelük egy kollégiumban is lakott. A Görömbei Andrásnak adott 1977-es interjúban különösen meleg szavakkal beszél a „csillag-fegyelmű ének” költőjeként számon tartott csoport- és szobatárs Utassy Józsefről: „A barátságon túl valami munkakapcsolatnak nevezhető viszony is fejlődött ki közöttünk. Mintha a régi kollégiumi szobában lennénk, úgy beszéljük meg most is még közlés előtti vagy félkész verseinket. (Ez a »mintha« persze egybeölel dühödt vagy riadt távolodásokat is.) Csodálom pontos lényeglátását, fegyelmességét, kegyetlen-konok munkastílusát, amivel tökéletes meg-oldásokra tör, akaraterejét, céltudatos vitalitását. Legnagyobb titka azonban: fantáziájának ág-bogas fáján fényes-fekete madár fészkel – a párás torkú duende.”²⁰ Az árvaság keresztjén túl a boldog-szomorú stációk csillagtávlatú derengése, a költői létforma csöppnyi öröklételet kigyöngyöző lelki tartalma is eltéphetetlen kapcsot képez Kiss Benedek és Utassy József között. Égi s földi dimenziókat beragyogó ikercsillagok ők a magyar líra univerzumában.

2. DALOLÓ KEDVŰ INDULÁS A GAZDÁTLAN ÉVSZAK CÍMŰ KÖTETBEN

Jelen sorok írója – életkoránál fogva – éveken keresztül vajmi keveset tudhatott a magyar irodalom 1970 körüli történéseiről. A Kilencek költőcsoportról, az *Elérhetetlen föld*ről és Kiss

¹⁸ Kérdések és válaszok. Görömbei András interjúja. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994: 104.

¹⁹ Kiss Benedek: Élettöredékek. Parnasszus, 2013. ősz: 10-11.

²⁰ Kérdések és válaszok: 104-105.

Benedekről a debreceni egyetemen hallott először. Arról is ott értesült, hogy az 1970-es esztendő milyen fontos mérföldkő volt a magyar líra 1945 utáni történetében. Ekkor jelent meg többek között Kányádi Sándor *Fától fáig*; Kálnoky László *Lángok árnyékában*; Kalász Márton *Éjjeli körmenet*; Lászlóffy Aladár *Szövetségek*; Magyarai Lajos *Csoma Sándor naplója*; Marsall László *Vízjelek*; Pilinszky János *Nagyvárosi ikonok*; Ratkó József *Egy kenyéren*; Serfőző Simon *Nincsen nyugalom*; Tornai József *A bálványok neve*; Mezey Katalin *Amíg a buszra várunk*; Rózsa Endre *Kavicsszüret* című kötete, de Kassák Lajos összes versei, valamint Weöres Sándor *Egybegyűjtött írások* című könyve is ekkor látott napvilágot. Ebben a rangos mezőnyben, igen jó kontextusban és nagy várakozás közepette jelent meg Kiss Benedek első kötete, a *Gazdátlan évszak*.

Valódi kegyelem, ha a bemutatkozó kötettel jelentkező költő szinte teljes vértetben lép a nyilvánosság elé. A tanulhatatlan talentumon kívül ehhez nem kevés kitartásra, türelemre, alázatra és sok-sok erőfeszítésre van szükség. A költészet ugyanis mindenekelőtt szakma, mesterség, melynek vannak pontosan megtanulható vagy elleshető fogásai. A Kilencekhez tartozó Kovács István erről a következőt mondja: „A versírás az elrévedés, a meditálás, a világtól való elzárkózás függvénye. Ahhoz, hogy a versből vers, és ne valami magzatvizes, lucskos szöveg legyen, idő, rengeteg idő kell.”²¹

Jól tudja ezt az újítás hagyományát a hagyomány újításával egybekapcsoló Kiss Benedek is, akinél a tradícióhoz való ragaszkodás biztonságérzetét talán csak az állandó megújulásra s a szüntelen újrakezdésre kész ambíció lendítőereje múlja felül. Ahogyan a költő világára leplezetlen rokonszenvvel és nagy átéléssel tekintő Szakolczay Lajos fogalmaz: „Kiss Benedek költészetének rétegeit pályakezdésétől fogva a mítoszok különböző köre és a rendező elvül szolgáló történelmi érzékenység alakítja. (...) Szélső pólusait ennek a sok irányba kísérletező, de egyféle következetességgel megvalósuló szerepjátszásnak – »Költő vagyok. Közkirály.« – egyrészt a »Sinkától kölcsönvett zsák« és a Gulyás Pál-i szétszakíthatatlanság-érzés – »A földdel vagyok összekötve?/ Vagy az égbolt rabja örökre?« – , másrészt a sors-élményeket verssé avató illyési költészet kínálja.”²² Tamás Attila és Bata Imre bizonyos fenntartásokat hangsúlyozva nyitottnak látja a sokféle hatást követő költőt, s mindkét recenzió hitelt ad a szavainak: „én az vagyok csak, mi ezután jön.” (*Nyelvemre levelet tépek*).

Kis Pintér Imre példás szakmai tisztességgel és féltő szeretettel megírt szubjektív jegyzeteiben egyrészt a szokatlanul széles regiszteren megszólaló tiszta élménylírát dicséri, külön kiemelve a látás elevenségét, a plasztikus, jóízű nyelvi konkrétságot, a hangulatok tobzódását s az érzelmek feszültségteli vibrálását, másrészt mindezen messze túlmutatva a lehető legnagyobb elismerést fejezi ki, amikor így fogalmaz: „Megadatott Kiss Benedeknek valami olyan is, amit megtanulni a legszokrázóbb tehetséggel sem lehet, felszínre hozni a magyarság közösségi érzése-émlékezete ősrétegeiből is olyan hangokat, érzéseket, ha csak rezdüléseket is, amelyeket le- vagy körülírni is nehezen tudnék. Inkább csak szívünk hangosabb dobbanásaival figyelünk föl ilyenekre, mint ez az archaikus, szépséggé oldott fájdalom: »Bimbós gyenge tulipán/ hagymájáig fonnyad,/ zúzmócsánkos paripák/ lágyékán taposnak.« Vagy az ugyanott bánattal árnyékolt virtus: »Magos szívem sunnyogó/ folyondár tipratja.«”²³

Mondják, akit az istenek szeretnek, azt sokáig megtartják gyerekek. S akinek gyermeki lelke van, az bármit tegyen is, mindig ártatlan marad. A huszadik századi líránkból Kosztolányi Dezső, József Attila, Dsida Jenő és Szilágyi Domokos minden különbözőségük dacára osztoznak ebben a sorsképletben. Varga Lajos Márton egészen különleges érzékenységre való, már-már a Hamvas-féle éberséget és metafizikai tisztánlátást idéző portréjában – mintegy tovább dimenzionálva és árnyalva a Kis Pintér által mondottakat – olyan fénytörésben láttatja Kiss Benedek művészi-emberi habitusát, ami a legavatottabb ismerői körében is csak ritkán fordul elő. Minthogy a költői karakter és az életmű jobb megértését nagymértékben elősegítő tanulmányról van szó, a szokásosnál valamivel nagyobb terjedelemben idézem: „Annak

²¹ Csontos János: *Együtt és külön*: 34.

²² Szakolczay Lajos: Kiss Benedek költészetéről. In: *A csavargó esztétikája*. Balassi Kiadó, Budapest, 1996: 99.

²³ Kis Pintér Imre: *Helyzetjelentés*: 258-259.

a magatartásnak, amivel Kiss Benedek az irodalomba érkezett, legfontosabb vonása szinte még gyermekifjúra utal. Egyéniségéből következő jegy. (...) Kiss Benedek magafeledt csak gyermekek közt tud lenni, már-már legendás szótlansága valamennyire, csak velük oldódik. (Sok verset is írt a gyerekeknek, ezekből 1977-ben jelent meg egy kitűnő kötet *Csiga, csiga, facsiga* címmel.) Ami azt sejteti, hogy itt nagyon mélyen gyökerező hajlam dolgozik. (...) A gyermeki, mint a költői magatartás tényezője, három jellegzetes vonással érvényesül. Felfokozott érzékenységgel, feltétlen nyíltsággal, ha úgy tetszik: igazmondással, s közvetlen természetességgel. Jelenlétüket bizonyítani se kell. Látszanak abból, ahogy a versek játszanak, ahogy mindennek utánairamodnak, gyönyörködnek és átkozódnak, nevetnek felszabadultan, s már bánat felhőzi őket, váratlan csodáktól ittasodnak, ámulnak, áhítattól csöndesülnek: ahogy szinte észrevétlenül testvériséget teremtenek mindennel. (...) E költészet hőse igazán ott-honos a világban. S mennyire hamvasan, szépre, szeretetre szomjasan érzékeli maga körül az életet, tágasságában is foghatóan közelinek, légiességében, nem eviláginak tetsző pillanataiban is anyagszerűnek! (...) Ezekben a versekben a kötetlen, emberi ember jelenik meg. Frissen, tisztánlátó ember. Gyermeki ember, akinek pillantásában a dolgok eredeti mivoltukban, lényegük szerint ragyognak fel. Néki a világ a maga mélyebb mivoltában mutatja magát, ahogy ő is mindig teljes valójával vesz részt mindenben. (...) A versek hőse, bár öntudatlanul, de konzekvensen a teljesség eszménye szerint él. (...) Kiss Benedek képtelen akármilyen elöl is elbújni. Nyitott mindennel szemben. A teljes nyíltság, az igazmondás, a meg-nevezés izgalma nemcsak szép és fontos verseket teremt (*Sugárban, bűnben; A csönd fekélyei; Szótlan vagyok*). Hajlamokat mozgósít, szerepet formál, feladatokat jelöl ki. A feltétlen nyíltság elve morális elv. Általa juttatható érvényre a kompromisszum nélküli élet, a gyermeki ember. (...) A feltétlen nyíltság elve a hűség elve.”²⁴

Varga Lajos Márton ihletetten szakszerű alakrajza konkrétan és általánosan is azt üzeni, hogy a költészet az igazibb, a teljesebb, a valódibb létmód, melyben nélkülözhetetlen elem a látomás, az álom és a gyermeki látás csodákra nyíló mágiája, ha úgy tetszik: az éber-álom. Ebben az imaginációban az „örök gyermek” meditál a versben, a költő-Hamlet pedig éli és mondja a végtelen versmonológot. A *Gazdátlan évszak* versvilága is azt a sok évszázados esztétikai tapasztalatot támasztja alá, hogy a világmindenségnek mondott nagy egészet senki sem látja a maga komplexitásában és teljességében úgy együtt, mint a költő. Ez nyilván a költői optika élességét és a kozmikus pillantás talán Édenből hozott képességét jelenti. Azt a fajta „gazdaszemet”, amivel többek (Kemsei István, Ágh István, Léka Géza) véleménye szerint Kiss Benedek rendelkezik. Az ilyen szemmel szemlélődő költő – az életértékek és életszépségek mellett – hamar észreveszi a mikro- és makrovilágban jelentkező diszsonanciákat, illetve működési zavarokat is. Példának okáért a kötetcímadó »gazdátlan évszak« rendellenes és életidegen természetét.

Kiss Benedek költészetében feltűnő gyakorisággal és kivételes kép gazdagsággal jelenik meg a természet. Nem annyira a hagyományos tájfestő, természetleíró szemlélet jegyében, sokkal inkább mélyebb és bonyolultabb tartalmak hordozójaként. Mégis áradó elevenséggel, színejátszó selyemként villódzó, fényteli ragyogással, a létezés lüktetését lekottázó varázslatos muzsikával. Ha nem is a tiszta idill, de az idillre hangoltság, az öröme és szépségre orientált szívárványos kedély, a mindennel testvériséget teremtő szeretet jellemzi a költőt. „Bármerre nézünk, mindenütt a létben való otthonosság, a világgal való bensőséges kapcsolatot jeleit látjuk.”²⁵ Miközben persze tudjuk, hogy a költőnek nincsenek abszolút kitüntetett minőségei: az idill mellett mindig ott a tragikum, az öröm mellett a bánat, az önfeledtség mellett a komorság, a napfényes derű mellett a balsejtelmű árnyak, az életszentség mellett a létrontás antihumánus erői. Ennek megfelelően a versek zömében a kínok megvallása után a negativitás meghaladására törekszik a költő. A külső világ sivárságával szembehelyezkedő

²⁴ Varga Lajos Márton: Kiss Benedek. In: *Fiatall magyar költők*. Szerk.: Vasy Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980: 120–123.

²⁵ B. Varga (Szakolczay) Lajos: Kiss Benedek: *Gazdátlan évszak*. *Tiszatáj*, 1971/8: 763.

magatartás hívja életre a szépre stilizált belső világot a *Van egy tavasz*, illetve a *Tavaszi kérdő- és felkiáltójel* polemikusra hangszerelt darabjaiban: „Ha nem tetszik, öljetek meg,/ de míg látok:/ virágszóval menetelnek/ szemeimben az akácok!” Ez az attitűd működteti a múltba távollított idill nosztalgikus megélését a kötet olyan verseiben, mint például a *Sötétbársony*; a *Szüret*; a *Békarikató*; a *Zord egek*. Monoki (Tverdota) György lényeglátóan pontos megállapításai a recepció talán legfontosabb felismeréseit tükrözik: „A fokozott dekorativitás-igény, a megfogalmazás szépségére való törekvés Kiss Benedek egész lírai gyakorlatát erősen áthatja. (...) Versei jelentős többségében a költő szuverén módon, tudatosan és nagymértékben stilizálja a valóságot. (...) E stilizált világot – bár lírája sok forrásból táplálkozik – a lírai hagyomány népi tendenciái által kidolgozott eszközrendszerrel alkotja meg. (...) A végeredmény egy sziporkázóan színes versvilág.”²⁶

Kiss Benedek nyelvi, történelmi, kulturális sokféleségből táplálkozó költészetében valóban a népi tradíció, elsősorban Petőfi, a népdal, majd Nagy László és Juhász Ferenc lírai forradalma gyakorolta a legnagyobb hatást. Természetesen a legtágabban értett kulturális emlékezet és irodalmi hagyomány is fontos inspirációval szolgált ahhoz, hogy nagy formátumú, szuverén és különleges értéket képviselő költői világ jöhessen létre. Vele született tehetségén túl főként a jótékony, testre szabott ösztönzéseknek köszönhető, hogy egyfelől „gazdaszeme van az általa belakott univerzum szemrevételezéséhez”²⁷, másfelől – megint csak az egészséges kedélyt éltető aranytartalékoknak hála – a diabolikus erőkkkel szemben a nagy egészre s a természet örök törvényeire figyelve képes megőrizni a lírai személyiség integritását és a létteljesség ígését.

A népi líra örökségéhez kötődő Kiss Benedek esetében „szó sincs programos elszánt-ságról, hanem valamiféle rejtélyesen megörökölt, a népdalok színmezével táplált dalformáló kedélyről, mely a városi létforma viszonyai között sem módosult, legfeljebb színeződött, már indulásakor meghaladva a korábbi nemzedékekről ránk hagyományozódott népi és urbánus líra antinómiáját.”²⁸ A megtartó hagyományról szólván gyakran megfedkezünk arról, hogy hozzávetőleg kétszázezerre tehető az ismert népdalaink száma. Közöttük nem kevés olyan is van, amelyik immáron kétezer éve kísér bennünket. Erre mondják azt, hogy élő archaikum. (Ami egyszersmind unikum és hungarikum is.) Páratlanul nagy kincs van a birtokunkban, olyan tiszta forrás, amit talán föl sem tudunk fogni.

A költői karakter alakulása, a lírai személyiség formálódása szempontjából, ha nem is perdöntő, de mindenképpen fontos, hogy a magyar népi kultúra népdalokban testet öltött egyedülálló csodájával mikor és milyen módon kerül kapcsolatba a hangját kereső, tehetségét próbálgató ember. Amint azt Kiss Benedek vallomásaiból és a vele készült beszélgetésekből tudhatjuk, ebben a tekintetben nem egyszerűen csak szerencséje volt, de nyilvánvalóan a tenyerén hordozta őt a Fennvaló. Az édesanyjától (és másoktól) tanult csodálatos népdalokból később költőként is sokat profitált. „Való igaz: én ritmikai dallamot is hallok, amikor írok, s ez formailag is a népdalra hajaz”²⁹ – mondja a költő egy közelmúltbeli interjúban. Faragó Laurával folytatott beszélgetése során is a szülőföldjén megismert és később is gyakran énekelt népdalokról esik szó: „Édesanyámnak valóban nagyon szép hangja volt, énekesnő szeretett volna nő, de csak varrónő lett belőle. (...) Édesanyám nagyon érzékeny lelkű asszony volt. Igen hamar fölfedezte, hogy fogékony vagyok a dalokra, ritmusokra. Valóban, szinte jobban szeretek énekelni, mint beszélni.”³⁰ Íme, egy azokból az alföldi pásztordalokból, amelyeket a költő nagyon szeret: „Kerek kút, kerek kút,/ széles vályú rajta./ Oda jár a babám/ itatni a

²⁶ Monoki (Tverdota) György: Kiss Benedekről. *Kortárs*, 1974/9: 1486–1487.

²⁷ Kemsei István: Kiss Benedek: Szomorún és boldogan. *Kortárs*, 2008/4: 108.

²⁸ Baán Tibor: Kiss Benedek: Utak keresztje. *Kortárs*, 2011/3: 97.

²⁹ Csontos János: Szocreál, szürreál. Születésnap beszélgetés a hetvenéves Kiss Benedekkel. *Magyar Napló*, 2013. március: 56.

³⁰ Faragó Laura: *Szülőföldem, zengő anyanyelvem. Harminchat beszélgetés írőkkel*. Masszi Kiadó, Budapest, 2003: 155–156.

vályúra./ Lovát ő itatja,/ magát csinosítja,/ két kerek orcáját/ vélem csókoltatja.// Lehajtom bús fejem/ a babám ölébe,/ hullajtom könnyeim/ rózsás kötényébe.”

A költő pályáját bő negyedszázada figyelemmel kísérő Léka Géza revelálóan újszerű nézőpontból közelítve ragadja meg tradíció és modernség, hagyomány és újítás örökké változó, ám mindig időszerű viszonyrendszerét: „Kiss Benedek életművének, elért eredményeinek értékelése, értelmezése számomra izgalmasabbnak, élményszerűbbnek, mi több, távlatosabbnak mutatkozik a folklór, a folklorizmus, egészen pontosan az újfolklorizmus felől, mint az irodalom irányából. Az újfolklorizmus, mint a hivatásos művészet és a folklór kölcsönhatására, a népi és a nemzeti kultúrát egymással összekötő lehetséges művészi utakra utaló kifejezés elterjedése nagyjából az 1970-es évektől számítható. Egyáltalán nem véletlenül éppen attól az időszaktól, amikortól a Kilencek néven megismert költőcsoport (hátuk mögött az *Elérhetetlen földdel*, Kiss Benedek esetében az azt megelőző *Költők egymás között* is) tagjainak munkássága kiteljesedésnek indult. (...) Ez a művészi felfogás szakít XIX. századi, evolúciót hirdető romantikus elődjével, és egy merőben újszerű esztétika jegyében, a társadalomfejlődés törvényszerűségei alapján már a formai jelleget hangsúlyozza a tartalmival szemben. A fogalom beemelése Kiss Benedek írásművészetének vizsgálatába tehát időszerűbb, mint valaha, a tizenegy korábbi önálló kötetből eggyé formált *Utak keresztje* tekintetében pedig különösen kívánatos is, mert nemcsak a költő recepcióját szellőztetheti át, frissítheti és gazdagíthatja, hanem egy mindmáig kevésbé hivatkozott poétikai irányzat potenciális létezésére, s annak mibenlétére is ráirányíthatja a figyelmet.”³¹

Az immáron öt évtizedes költői pálya első állomása a *Gazdátlan évszak* (1970), melynek négy arányosan tagolt ciklusa pontosan ötven verset foglal magába. Rendkívül tudatos, már-már mérnöki pontos szerkesztésre vall az, ahogyan a kötet a *Citerahúrok* átokimájától a *Szótlan vagyok* enyhén mitizált vallomásán keresztül az *Örök Betlehem* evangéliumi ihletettséggű víziójáig fölépül. Az 1962 és 1970 közötti, viszonylag bő termésből összeállított kötet poétikai és világgépi szempontból is meglepően kimunkált, egyenetlenséget, színvonalbeli hullámzást alig-alig találni benne. A saját világról, önálló hangról és határozott vízióról árulkodó verseskönyv nyelvi erejével, képi gazdagságával, szemléleti frissességével, jelentésbeli sokszólamúságával és emberi mélységével szinte egyöntetű elismerést keltett az olvasókban. Egy-két fanyalgó véleménytől eltekintve a kritikai visszhang is azt támasztja alá, hogy az induló költő szokatlanul erős és érett könyvet tett le a magyar irodalom asztalára. Köszönhetően a biztos fogódzót jelentő aranytartalékoknak, mindenekelőtt a népi líra örökségének, a folklorisztikus, archaikus hagyomány felhajtó erejének. Hozzáteve, hogy a gyermek- és ifjúkorban kapott útravaló szerencsésen találkozott költői-emberi alkatával, ami aztán a tehetség természetének megfelelő, organikus és tudatos építkezést tett lehetővé. Aligha véletlen, hogy Kiss Benedek lírájának szárba szökkenésekor, vagyis korai köteteiben „az erős sodrású, zenei fogantatású népköltészeti formák túlsúlyban; táncritmusok, játékos rigmusok előképe alakítja a változatos, olykor vizuálisan megformált, szuggesztív strófaszerkezeteket. A rímkonstrukciók, a muzikális szóalakzatok, a hangszimbolika, a versdallam mélystruktúrája egyértelműen a »világhoz« való érzelmi kötődésről vallanak; ugyanakkor bizonyos belső disszonanciáról is árulkodnak.”³² A recepcióban konszenzus van arról, hogy a daloló kedvű poéta belső világterét, költői lélegzetvételét és lírai önszemléletét leginkább a magyar népköltészet minden egyéb hatást fölülíró, gazdag és sokrétű inspirációja határozza meg. Kiváltképpen szemlélettágító és távlatosító élmény a népdal, annak hangulati erejével, szimbólumrendszerével, balladisztikus homályjaival, beszédes hallgatásaival, sűrítéseivel, sejtetéseivel együtt. „Az elbitangolt édesapát – sok évtizedre rá jön a felmentés – a *Citerahúrok* átokimája siratja, de olyan költemények

³¹ Léka Géza: Lámpafény a Duna hátán. Kiss Benedek: *Utak keresztje*. In: L.G.: Puskás dekázik. *Magyar Napló* Kiadó, Budapest, 2013: 270.

³² G. Komoróczy Emőke: „Én mindent újraélek, minden nappal...” Kiss Benedek költészetéről. *Hitel*, 2008/7: 87-88.

boltozatát is feszíti a népdal ritmusa, képszerkezete, mint a *Hivogató*; a *Legenda*; a *Vadkácsamitosz*; a *Kettőző madrigál* és a *Zúzmócsánkos paripák*.³³

A *Gazdátlan évszak* mint kötet cím rendkívül figyelemfelhívó és informatív. A globális kohézió eszközeként igen sokat elárul a költő közérzetéről, helyzet tudatáról, s arról az értékvilágról, amely a lírai alany megszólalásait motiválja. A transzparenciájával tüntető cím egyszerre látlelet és kritika, hiszen metaforikusan társadalmi anomáliára, működési zavarra, sőt rendszerhibára utal. „Itt ha tavasz, hát április az,/ kegyetlen ünnep,/ bukó panasz csak, dehogy vigasz!/ büntetés, büntett!/ virágkonfettis szél ha jó, pestis/ nyomul vele,/ még alig zöldül az ág, beleőszül/ pár levele!” (*Cavatina*) A nyugtalanító állapotrajz kötetborítón való kiugratása az alkotást morális cselekvésként megélő, felelősségteljes írástudó társadalomjobbító, társadalomorvosló szándékát jelzi. S talán a történelmet megélt és megértett, sorsvállaló költő igénybejelentését arra, hogy nemzedéke legjavát maga mögött tudva, gondos és méltó gazdája kíván lenni a hatalom által megtagadott és átpingált évszaknak, ami nyilvánvalóan a tavasz, s legfőképpen „a tűz márciusa”. Kiss Benedek számára a magyarság történelmi és szellemi sorsközösségéből következő elemi létparancs, afféle kategorikus imperatívusz, hogy a gazdátlanságra kárhoztatott évszakot, a Petőfi évadjaként számon tartott forradalmas tavaszt a költői szemlélet fókuszába, s ezáltal a szakrális módon megtartó tradíció centrumába helyezze. Az értékvigyázó szenvedéllyel, virrasztó költőiséggel megformált kötet hézagtalanul zárt szerkezete, feszes ciklusépítése, a versek hibátlan formarendje és a művészi algoritmus szerint sorjázó költemények egymást erősítő koherenciája igen hatékonyan szolgálja ezt a törekvést.

A tájra, a tárgyi világra figyelő, fokozottan valóságközei szemlélet magyarázza, hogy Kiss Benedek költészetében szembeötlő gyakorisággal, breviáriumszerű gazdagsággal és változatos partitúrával szólal meg a természet. A költő daloló, szivárványló, szárnyaló, himnikus, elégikus és borongó kedélye is mintha a természet ciklikusan változó örök rendjéhez igazodna. Hogy ez mennyire önkéntelen és mennyire tudatos, erre ad választ a következő interjúrészet: „Bennem igazán csak az első kritikái visszajelzések tudatosították (s mondhatom számomra is meglepő felfedezés volt), hogy olyan meghatározó súllyal van jelen írásaiban a természet. (...) A külső jelzéseknek utánagondolva azonban rá kellett jönnöm, hogy egy természetre hangolódott, természeti motívumokkal operáló szemlélet és nyelv működik bennem meglehetősen nagy automatizmussal, legalábbis önállóan annyira, hogy tudattalan erejével, számomra észrevétlenül, képes ránőni a tudatosan más irányú tartalmakra is. Nem is ruha ez, inkább felhám. Talán abból következik, hogy legfogékonyabb gyermekéveimben olyan intenzív odaadással éltem a környezetem-világot, hogy szinte tárgyiasult része voltam, vele érző és minden rezdülését felfogó, tudatalattiba raktározó rész. (...) Sokat és sokfélét jelent számomra a természet: életbölcst és életteret, magát beszélő jelrendszert, a legaltalanosabb konkrét nyelvet. A leglényegesebb azonban – innen legalábbis úgy tűnik –: rendjével és harmóniáival maga köré jótékonyan szabadságillúziót délibábozó arany-börtönt.”³⁴

Kiss Benedek természetközei szemléletét a kötetcímek is hűen tükrözik: *Gazdátlan évszak*; *Március perzselt mezőin*; *A havazás mögött*; *Nyáresti delírium*; *Októberi tücskök*; *Utak keresztje*; *Csiga, csiga, facsiga*; *Dimbes-dombos-madaras*; *Nap-hal-nap*; *Négy évszak*; *Színek vándorlása*; *Fénnyel, füttyel*. Pályakezdő kötetében külön tematikus vonulatot alkotnak a természetélményből születő versek: *Gyermekrajzok*; *Fóliabőrű*; *Paraszti fák alatt* (később: *Gubancos fák alatt*); *Békarikató*; *Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek*; *Fák és szél*; *Dobog az eső*; *Vadkácsamitosz*; *Tavasza hangolt himnusz*; *A téli hold*; *Adalékok*; *Vadgalamb*; *Aszály*; *Jegyenék*; *Hajnali máglya*; *Állok virágban*; *Tenger*; *Békesség nektek, utak!*. A szövegkorpusz szimultán olvasása azzal a tanulsággal szolgál, hogy az állandó szemléleti elemek, a vissza-visszatérő motívumok és kitüntetett értékjelképek (ég, föld, Nap, Hold, csillag, évszakok és a hozzájuk kapcsolódó képzetkörök) nemcsak a metaforikában, hanem a világgépépítésben és a szemantikumkép-

³³ Szakolczay Lajos: A lét kozmosza. Kiss Benedek: *Utak keresztje*. *Agria*, 2011. tél: 160.

³⁴ *Kérdések és válaszok*. Görömbei András interjúi: 93–94.

zésben is kulcsfontosságú szerepet töltenek be. Másképpen fogalmazva: az értékjelképek a költő értéktudatát fejezik ki. A lírai alany létérzékelése és értékvilága szempontjából különösen hangsúlyos a tavasz és az asszociatív kikelethez társítható valóságelemek (fény, fa, fű, virág, eső, madár, csikó, zápor, szél, zivatar, bimbó, ág, lomb) ismétlődő szerepeltetése olyan ikonikus darabokban, mint például *Szivárványcsatakban*; *Hangszerből kihajló muzsika*; *Van egy tavasz*; *Cavatina*, vagy éppenséggel a táj lokátorozását mikro- és makrorealista alapossággal, a kozmikus bukolika jegyében vizionáló *Tavasza hangolt himnusz*, amely bravúros képalkotó technikával villantja föl az életszentség diadalát: „Bimbók, rügyek! combokat összezáró/ szemérme a fürtös időnek!/ pattanásos és hamvas-szép lehetőség!/ magvetők komolysága, tavasz! tavasz!/ örök születése a mindig-voltnak:/ énekemet, e májusi árok-áradást/ hadd hangoljam/ rátok!”

A verseket strukturáló szemlélet és poétikai kód lényegi azonossága Kiss Benedek világában mindig műfaji, hangnembeli és tematikai változatossággal, esztétikai sokszínűséggel jár együtt. Ezt láthatjuk az árvaság- és sebzettségtudatot artikuláló művekben (*Citera-húrok*; *Szórtlan vagyok*; *Paraszti fák alatt*; *Agyagmadár*; *Zúzómócsánkos paripák*; *Örök Betlehem*) a magyarságélményt küldetésenként és tragédiaként megszólaltató költeményekben (*Magyarország*; *Cavatina*; *Őrségen*; *Virágok a hóban*; *História*; *Sziget*), a szerelem misztériumát megéneklő versekben (*Hivogató*; *Elégia négy tételben*; *Legenda*), továbbá a komplexebb élménytartalmakat a páva-motívum (*Vadkácsamítosz*; *Kettőző madrigál*), illetve a Tatra érték-jelkép jegyében (*Lobogót és keresztet*; *Agyagmadár*) kifejező alkotásokban. Akárcsak a béke és/vagy csönd toposzára épülő kompozíciókban (*Békével, hóval*; *A csönd fekélyei*), valamint a dal, nóta, ének érzékenységformáit megragadó opuszokban (*Sötétbársony*; *Ősök lármája, békéje*).

A *Gazdátlan évszak* eszmei-erkölcsi mélyrétegét, a lírai alany legeszményibb vágy- és célképzeteit a gondolathoz mért maximális tömörséggel fejezik ki azok a kötetbeli ars poetikák, melyek életre szólóan mutatják az irányt és a léptéket: „Tavasz, tavasz! Mit hozol rám:/ ítéletet vagy kegyelmet?/ Ha nem tetszik, öljetek meg,/ de míg látok:/ virágszóval menetelnek/ szemeimben/ az akácok!” (*Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek*); „Íme az ujjam fölmered csontosan:/ ki feszít rá napfény-vitorlát/ menekíteni kések közül/ a mindennapi csöpp reményt!” (*Füst száll*); „Elmennék én a tengerig/ úrhajóra szállnék zengve/ de csak ladik ócska ladik/ békaszóló békalencse!” (*Békaszóló, békalencse*); „Borostán angyalhabot verek,/ arcomon húzom a keserű dalt,/ s itt guggolnak mind, itt omlanak/ be vérzett ébredések/ s álmok, a végzetlenek!” (*Páfrányos zsebtükör*); „Tömtek engem, tömtek deres/ kővel, vassal – mindent lenyeltem!/ Ezért süt föl sok dögletes/ sebhely lázvert tekintetemben:/ Szórtlan vagyok? Hát így van ez:/ kővé lesz a kőevő ember” (*Szórtlan vagyok*); „Tagadóan megfeszülök,/ megadóan kinyújtózok/ egy titkos isten kezében.” (*Költők*); „Ének csak az marad:/ VALAHA KIRÁLY VOLTAM ÉN –/ CSONTJAIM KRIPTAFALAK!” (*Agyagmadár*); „Az vagyok én csak mi ezután jön/ s váratlan nem jön bármi jöjjön/ nyelvemre sárgult levelet tépek/ megáldozok az esti földön –// én az vagyok csak mi ezután jön.” (*Nyelvemre levelet tépek*).

Az idézett versek között szerepel a Juhász Ferencnek ajánlott szonett, a *Költők*, amely a lírikusi létforma ikonikus-szimbolikus anatómiai ábrájaként és öndefinícióra törekvő vallo-másként érinti meg az olvasót. A műforma, a metaforika, a ritmika és stilsztika által a magyar és világirodalmi kánonnal párbeszédet folytató vers egyszerre lehet a hagyomány példaszzerű apoteózisa és a tradíció nagy formátumra s kivételes nyelvi/képi leleményre valló újragondolása. Íme, a szonett teljes szövege: „Akit hanyatlókhét madár/ hangja, fű és ember vágya:/ lehellete párájában/ gyűrűvé görbül a halál./ Teste a föld, ahol a nyár/ mindig virágmécszet éget/ s erei mély hüvelyében/ a szél rézkardot huzigál./ Gerincén fordul az égbolt –/ csigolyasarakvascsillag/ csikordul a teremtésben./ Tagadóan megfeszülök,/ megadóan kinyújtózok/ egy titkos isten kezében.”

A szonett első strófája leginkább a népköltészet Ismeretlen Szerzőit, a második nagy valószínűséggel Petőfi Sándort, a harmadik vélhetően József Attilát asszociálja, míg a negyedik a messiási és/vagy muszájherkulesi sorsképletet beteljesítő költők bármelyikét jelentheti. A rejtettebb metanyelvi utalások, a kevésbé nyilvánvaló kontextuális sugallatok alapján esetleg még

Adyra, Radnótira és Sinka Istvánra gondolhatunk. A Kiss-szonett konnotációja újfent azt a sok évszázados esztétikai tapasztalatot támasztja alá, miszerint a költő számára a látomás maga a valóság, s a képzelet a világ egyetlen lakható helye. Az imagináció azonban nagy-nagy próbatétel, hiszen költőnek lenni kagylótürelmű küzdelem, állandó készenlétet jelentő idegfeszültség, a létezésszakmában navigáló istenkísértő magány, a metafizikai tapasztalattal arányban lévő súlyos és szállás kereszt. Utassy József szavait idézve: „Mert a verset nem írják:/ a verset élve élik!” Az egykori pályatárs másik emblemikus szöveghelye a költői létforma gyötrelmesen gyönyörű modelljét, a stigmatizáltság talányos-tragikus misztériumát tárja elénk: „Költőnek lenni: gályarabság./ Robot egy képzelt tengeren!/ Nem fúj a szél, a drága passzát,/ a zátony is csak sejtelem.” (*Költőnek lenni*). A helytálló párhuzamok között említhetjük Király László *Költők múzeuma* című versének ideillő részletét is: „Ficánkolnak meztelen, görögös derűvel/ források szűz vizében,/ mindenkit s mindent egyszerre átkarolnak,/ tegeződnek az istenekkel.”

Minthogy a költői képzelet az elhívás útján járó alkotó ember égiektől származó, szakrális természetű talentuma, ezért – Kiss Benedeket idézve – „a költőnek egyedüli szám-adása magával az Istennel van.”³⁵ Végső soron azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy a költészet, akárcsak a vallás, a prelogikus gondolkodásból fakad. Lévén, hogy minden kreativitás a prelogikusban gyökerezik, aki ezt értelmetlennek találja, az megöli magában a gyermeket.

ABSTRACT

In Benedek Kiss' world the plastic poetry of historic and commonplace realities is born in the organic unity of life and poetry and in the oscillating synthesis of vision and reality. While the poet makes poetry from his life, he creates another life out of his poetry. He manages to implement this with such delicate linguistic structuring and semantical ingenuity that allows the realization of perfect simultaneity and complete complementarity of story and history inside the spaces of memory and layers of time of the poems. Benedek Kiss is an exceptional poet who is like King Midas in a way: everything he touches turns to gold. A new poem is born no matter what aspect of life he touches upon. This phenomenon sees through his whole career. Poetry woven into reality and reality elevated to poetry are the two basic features that ultimately give the linguistic and poetic essence of Benedek Kiss' artistic work.

³⁵ Csontos János: Isten csavargója. *Magyar Napló*, 2013. március: 50.